

Herdenken of vergeten?

DE HERINNERING AAN 1830 IN NEDERLAND

In de najaarsdagen van 1830 en gedurende het erop volgende jaar 1831 bleek dat de militaire en diplomatieke inspanningen van de koning, zijn zoon en zijn regering het Verenigd Koninkrijk niet hadden kunnen redden. Uit de Brusselse revolutiedagen ontstond België en de meeste Belgen voelden zich, terecht, overwinnaars. Dat konden en wilden zij vieren. In Nederland daarentegen was de stemming bedrukt. Geen wonder dat in een sfeer van droefenis om deze nederlaag en om het verloren nationale en internationale prestige, de weinige 'roemvolle' incidenten uit de Tiendaagse Veldtocht en de andere militaire confrontaties werden aangegrepen om het geknakte zelfbewustzijn van de koning en zijn volk alsnog op te vijzelen. Maar op veel heroïek kon de natie niet bogen.

Het is niettemin betekenisvol dat in deze jaren, ook al was het Verenigd Koninkrijk teloorgegaan, met name de troonopvolger toch een rol kon, ja zelfs moest blijven spelen. Zo kon de continuïteit van de inspanning der Oranjes voor hun land, hun volk worden benadrukt, in verleden zowel als heden. Die continuïteit had, althans in de publieke beeldvorming, zijn begin toen in 1816 duizenden Amsterdammers op het Leidseplein – en na hen vele andere Nederlanders op hun plaatselijke kermis – het grootse panorama konden gaan bekijken dat 'De Slag bij Waterloo' verbeeldde. Het was geschilderd door Louis Moritz, Jan Kamphuijsen en Carel Hansen. Daarbij bleef het niet. Respectievelijk in 1818 en in 1824 heroïseerde Jan Willem Pieneman de jonge Prins van Oranje. Pienemans eerste historiestuk liet de slag bij Quatre-Bras zien, waar 's konings oudste zoon een gevoelige nederlaag toebreacht aan Napoleon. Het tweede doek was niet minder dan gigantisch: 'De Slag bij Waterloo' toonde op een formaat van 5,5 bij 8,5 meter hoe Willem werkelijk gewond geraakt was voor het vaderland (afb. 40). De dankbare natie had hem dan ook het paleis Soestdijk ten geschenke gegeven, waar een speciale Waterloo-zaal werd ingericht. Ook Louis Moritz schilderde de verwonde prins (afb. 8).

DE HELDEN VAN 1830 EN 1831

Geen wonder dat Cornelis Kruseman in 1831 begon aan een eveneens reusachtig schilderij – het mat vijf bij zeven meter – waarop hij de prins van Oranje verbeeldde als de bijna-gewonde held van de 'slag' of 'het gevecht' bij Boutersem. In feite was alleen het paard van de prins geraakt, maar daardoor had het natuurlijk ook voor de berijder slecht kunnen aflopen. De schilder vond overigens vreemd genoeg dat hij met zijn werk ook zelf 'een offer op het altaar des vaderlands' bracht. Maar vijftien jaar na Quatre-Bras had Willem dat grote vaderland, waarvoor hij eens zijn leven had gewaagd, bij Boutersem toch niet kunnen redden. Dat deed echter aan zijn heldenmoed niets af, en die werd dan ook door meer schilders breed uitgemeten. Behalve Kruseman, wiens kolossale doek verloren is gegaan, schilderden ook J.J. Eeckhout en Nicolaas Pieneman – zoon van Jan Willem – de actie bij Boutersem (afb. 41).

Ook eerdere stadia van het militaire debacle dat de 'Tiendaagse Veldtocht' geworden was, werden vereeuwigd op het schilderslinnen. Men kan bij D. Dubois zien hoe prins Willem op 24 juli 1831 de Bossche schutterij hun vaandel overhandigt, waarna de dappere Bosschenaren, net zoals zoveel van hun landgenoten, enthousiast

40
Jan Willem Pieneman,
De Slag bij Waterloo,
18 juni 1815 (detail),
1824, Rijksmuseum,
Amsterdam

Dit immense doek
toont de overwinnaars
van Waterloo. Onder hen
ook de gewonde prins
Willem.

41
Nicolaas Pieneman,
De slag bij Boutersem
op 12 augustus 1831,
1833, Rijksmuseum,
Amsterdam

In de slag bij Boutersem,
vlakbij Leuven, beleefde
de prins van Oranje
zijn heroïsch moment:
zijn paard werd aange-
schoten. Hijzelf bleef
ongedeerd.

42

Martinus Schouman, *Het in de lucht springen van Van Speijks kannon-neerboot*, 1831, Nederlands Scheepvaart-museum, Amsterdam

43

Hendrik Breukelaar, *Van Speijk bij het graf van Michiel de Ruyter*, 1832, Amsterdams Historisch Museum, Amsterdam

44

Schets van het stoffelijk overschot van Van Speijk, 1831, Rijks-museum, Amsterdam

45

J.D. Zocher, *Model voor het Van Speijkmonument*, 1840, Rijksmuseum, Amsterdam

46

Stukje stof en knopen van de rok van Van Speijk, 1831, Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam

47

D.F. Dubois, *De zelfop-offering van Van Speijk*, 1831, Nederlands Scheepvaartmuseum, Amsterdam

48

Herdenkingsbeker met portret van Van Speyk, ca. 1831, Rijksmuseum Amsterdam

49

Kinderprent met scènes uit het leven van Van Speijk, ca. 1831, Atlas Van Stolk, Rotterdam

Heel Nederland was in de ban van de heldendood van Van Speijk. Zijn beeltenis vinden we op schilderijen, aardewerk en glaswerk. Stukjes van zijn schip en uniform werden verkocht als relikwie. Er werd een inzamelings-actie gehouden voor een Van Speijkmonument.

zuidwaarts trokken (afb. 32). Bij een anonieme kunstenaar ziet men het leger verzameld bijeen, in het kamp bij het Noord-Brabantse Rijen (afb. 31). J.W. Pieneman schilderde de overgave van Hasselt, op 8 augustus (afb. 34). Hij toonde ook hoe de prins daarna de leiding nam bij het beleg van Leuven.

Waarom hebben deze en andere schilders zich zo beijverd? Enerzijds omdat zij hoopten zo de koninklijke gunst te verwerven, anderzijds ongetwijfeld ook omdat dergelijke 'spannende' stukken tot de publieke verbeelding spraken, en er dus een markt voor was. Want wie denkt dat zulke schilderijen – in wezen toch unica – geen grote massa bereikten, vergeet dat juist in deze jaren de lithografie er soms een zeer grote verspreiding aan gaf. Krusemans Boutersem-doek werd inderdaad, na de onthulling in 1838, in druk gebracht, met een uitgebreide uitleg over alle personen die erop te zien waren – alleen zo al had de schilder een gegarandeerd koperspubliek! Intussen kreeg ook de commandant van de citadel van Antwerpen, Hendrik baron Chassé, de nodige eer, al had hij de vesting, en daarmee de stad, niet voor de koning kunnen behouden. Maar het was toch met name Jan van Speijk die in korte tijd, dankzij een grootschalige publiciteitscampagne, uitgroeide tot een cultfiguur *avant la lettre*, een 'seculiere heilige'. Hij was het toch die in 1831 zijn leven gegeven had om zijn schip uit de handen van de vijand te houden. Dat zijn actie militair gezien nagenoeg nutteloos was deed niets af aan het feit dat zo de Nederlandse eer gered werd: de door het ontstaan van België klein geworden natie had haar eerste held. Alles wat met Van Speijks persoon te maken had – de (vermeende?) resten van zijn lichaam, zijn kleding, zijn andere bezittingen –, kreeg de status van relikwie. Zijn afbeelding sierde zaken als kopjes, schotels, glazen en tabaksdozen, alsmede de vele prullaria die in een modern aandoende souvenir-industrie werden vervaardigd (afb. 42 - 49). Net als Chassé werd ook Van Speijk gehuldigd in soms aardige gedichten maar, vaker nog, in onbeholpen rijmelarijen, hetgeen resulteerde in een subgenre dat de toepasselijke bijnaam 'Citadelpoëzie' kreeg. Ten dele werd deze gedichte herdenking zelfs muzikaal vorm gegeven, in Van Speijk-cantates en Van Speijk-liederen. Zo werd in 1834 *De Heldendood van J.C.J. van Speijk* uitgevoerd, een 'declamatorium' van J. Kinker, met muziek voor groot orkest van J.B. van Bree.

Intussen boden de stichtelijk-opvoedkundige verhalen die mevrouw A.B. van Meerten over Van Speijks heroïsche actie schreef – *De zelfopoffering van den Nederlandschen zeeheld J.G.J. van Speyk, benevens eene schets van zijn leven, voor vaderlandschen zonen en dochteren* (1832) – niet alleen tientallen schilders maar ook vele tekenaars en graveurs stof voor een soms bizarre beeldcultuur. Terwijl de meesten, zoals D. Dubois en M. Schouman (afb. 47), varieerden op het beperkte thema van de jonge zeeofficier die de lont in het kruitvat steekt, is Hendrik Breukelaars doek uit 1832 wel het meest interessant (afb. 43). Het toont de jonge Van Speijk in de kledij van het Amsterdamse burgerweeshuis waarin hij opgroeide, staande – peinzend, bijna biddenderwijs – bij het monument van Michiel Adriaanszoon de Ruyter. Diens tombe sierde, betekenisvol, sinds de zeventiende eeuw de absis van de Nieuwe Kerk, de plaats waar vóór de Reformatie het hoogaltaar had gestaan. Deze in de volksverbeelding zo gewaardeerde zeeheld wordt in Breukelaars schilderij verbeeld als ware hij de grondlegger van een grootse Nederlandse traditie. Een traditie die, zo lijkt althans Breukelaars boodschap, blijkens de eigentijdse heldenmoed van een man als Van Speijk niets van haar vitaliteit verloren had.

Geen wonder dat Jan een staatsbegrafenis kreeg, in dezelfde kerk, en dat bij die gelegenheid een stoet van weeskinderen tezamen met de andere genodigden een tocht langs de andere monumenten van 'nationale' helden maakte. De nieuwe natie moest in het verleden haar legitimiteit (her-)vinden; zij schiep, op basis van haar interpretatie van de geschiedenis, een nieuwe canon. Jan van Speijk vindt dan ook zijn weg naar de (soms geïllustreerde) schoolboekjes, waarin nu voor het eerst een 'vaderlandse geschiedenis' aan de Nederlandse jeugd wordt geleerd. Dit onderwijs was inderdaad van meet af aan bedoeld om het jonge volkje 'vaderlandse deugden' bij te brengen. Eduard Douwes Dekker, tijdens zijn schooljaren onder andere met Van Speijks heldenmoed geconfronteerd, zag dat overigens anders: hij vroeg zich af of dit nu wel zo'n 'vaderlands zee-mirakel' was. Zijn iconoclasme was een uitzondering. Grote mannen dienden nu eenmaal als lichtend voorbeeld – niet alleen in het geschiedenis-onderricht. Geen wonder dat het grootste monument dat aan Van Speijk werd opgedragen, een vuurtoren was – bij Egmond aan Zee –, een lichtend baken voor deze zeevarende natie (afb. 45). Geen wonder, tenslotte, dat diezelfde maritieme natie nog altijd een 'Hare Majesteits fregat Van Speijk' in de vaart houdt.

NAATJE OP DE DAM

Intussen waren het in de decennia na 1830 vooral de oud-strijders die, samenwerkend in de vereniging 'Het Metalen Kruis', de herinnering levend hielden aan de Brusselse Septemberdagen en alles wat zich daaromheen had afgespeeld. In het begin van de jaren 1850 (in het zicht van de herdenking van '1831' in 1856?) ontstond in hun midden het idee om in de hoofdstad een monument te laten oprichten dat gewijd zou zijn aan 'de volksgeest van 1830-1831'. Die volksgeest werd nu dus niet meer geïnterpreteerd vanuit het perspectief van de nederlaag, maar gezien als de basis voor de nationale cultuur die sedertdien gegroeid was. Dit plan voor een 'allegorie van de eendracht' werd echter van verschillende zijden met scepsis begroet.

Velen waren bang dat de langzaam verbeterde relaties met België eronder zouden lijden. Men was juist zo tevreden dat bijvoorbeeld in 1840 de Belgische regering de uitnodiging geaccepteerd had van de Nederlandse ambassadeur in Brussel, om de receptie ter gelegenheid van de verjaardag des konings bij te wonen. Precies in die jaren was ook een gemeenschappelijk Nederlands-Belgische spellingscommissie gevormd, waarmee de taalkundige en daarmee deels ook culturele eenheid van Nederland en het Nederlands-spreekende deel van België onderstreept werd.

Anderen – vooral in de kring van vooraanstaande katholieken rond de Amsterdammer J.A. Alberdingk Thijm – zagen in de beoogde verheerlijking van de eendracht nog veel te weinig de bijdrage erkend die het katholieke volksdeel krachtens zijn eigen interpretatie van het verleden altijd daaraan geleverd had. Recentelijk, in 1853, was juist de tweedracht binnen de natie nog eens heftig gedemonstreerd, namelijk in de anti-katholieke rellen

50

De onthulling van het 'Monument gewijd aan de volksgeest van 1830 en 1831' op 27 augustus 1856, 1858, Atlas Van Stolk, Rotterdam

Het Amsterdamse 'Monument gewijd aan de volksgeest van 1830 en 1831', een initiatief van de oud-strijdersvereniging 'Het Metalen Kruis', was al meteen omstreden. In de volksmond heette het al snel 'Naatje op de Dam'.

die volgden op het herstel van de hiërarchie van de katholieke bisschoppen – een reactie die bekend staat als de 'Aprilbeweging'. Er werd zelfs gerept van een op handen zijnde conservatieve staatsgreep. Dat alles gaf extra voedsel aan de katholieke vrees voor de negatieve invloed van het beoogde monument.

Toch kwam het er: tot 1914 sierde het door de oud-strijders zozeer gewenste monument het plein voor het koninklijk paleis te Amsterdam. Over smaak valt natuurlijk niet te twisten, maar het wat slapneogotische bouwwerk met de onduidelijke vrouwenfiguur er bovenop paste niet erg goed op het plein. Men kan zich afvragen waarom de jury niet een van de andere, meer geslaagde ontwerpen heeft gekozen, waarvan een aantal tenminste levendiger was door de erin opgenomen fontein. Het monument had in ieder geval al snel een weinig vleierende bijnaam: Naatje op de Dam. Intussen wapperde bij Naatjes onthulling door koning Willem III op 27 augustus 1856, niet alleen de zijden vlag van het Metalen Kruis, maar ook de Belgische banier, opdat men in Brussel aan dit gedenkteken voor '1830' maar vooral geen aanstoot zou nemen (afb. 50).

Overigens is het monument op de Dam nooit het verzamelpunt geworden voor het uiten van heftig-nationale gevoelens: zeker toen de generatie van oud-strijders was gestorven, bestond in het Noorden weinig draagvlak meer voor enthousiaste herdenkingen van '1830'. Temeer niet omdat zonder deze militairen van enige, zij het ook aangedikte heroïek geen sprake meer was. En terwijl men in België een langzame ontwikkeling ziet waarin de herdenking van 1830 ingebed raakt in rituelen die in de loop der tijd ook andere gedenkwaardige nationale momenten als het ware meenemen, is daarvan in Nederland geen sprake.

51

Trofee Roosdorp met militaria van de Tiendaagse Veldtocht van 1831, foto ca. 1930, Rijksmuseum, Amsterdam

Een particulier monument voor 1830-1831. De stationschef Sietze Johannes Roosdorp verzamelde een unieke collectie 'souvenirs' uit die jaren. In 1895 werden ze door het Rijksmuseum aangekocht.

52

Jean B. J. Duchesne,
Armband met portret-
miniatur van Willem II,
ca. 1822-1831 Koninklijke
verzamelingen, Den Haag

Rond dit portret staan
de belangrijkste slagen
uit de Napoleontische
oorlogen en de Tien-
daagse Veldtocht
waaraan de kroonprins
heeft deelgenomen.

HET KONINGSHUIS ALS BINDMIDDEL

In feite werd 1830 al heel snel vergeten. De nieuwe natie concentreerde zich liever op, bijvoorbeeld, 1813. In 1863 vierde men de vijftigste verjaardag, ofwel 'het jubilaem van Nederlands herstel'. Her en der werden Hollandse dan wel Nederlandse Maagden op een voetstuk gezet, zoals in Rotterdam. En de boekhandels verkochten een gravure die speciaal was vervaardigd naar een alleszins betekenisvol schilderij: naar het grote doek namelijk dat Jan Willem Pieneman in 1828 geschilderd had van het moment – 21 november 1813 – waarop het driemanschap in het huis van Gijsbert Karel van Hogendorp in Den Haag namens de toenmalige prins van Oranje het voorlopig landsbestuur had aanvaard (afb. 54). Dat was immers het begin van dat 'nationale herstel' geweest, van de herstelde eenheid ook tussen de natie en Oranje.

De Oranjes zelf begrepen heel goed dat zij hun koninklijke waardigheid aan de natie dankten. In 1831 had kroonprinses Anna Paulowna besloten om op het staatsieportret dat J.B. van der Hulst van haar schilderde dit doek van Pieneman als duidelijk symbool op de achtergrond te laten plaatsnemen (afb. 55). In de loop van de negentiende eeuw bleek echter steeds duidelijker dat de eerste twee Willems er niet in slaagden zich bij de natie werkelijk populair te maken. Tekenend is wellicht dat het nationale museum, aan de oprichting waarvan sedert 1862 gewerkt werd, uiteindelijk niet zoals bedoeld 'Muzeüm Koning Willem I' ging heten, maar gewoon 'Rijksmuseum'. Doorslaggevend in de negatieve dialectiek tussen Oranje en de natie waren echter zeker de persoon en politiek van Willem III. De schandalen die de koning veroorzaakte – de wijze waarop hij zijn echtgenote, koningin Sophie behandelde, de maîtresses die hij erop na hield en de fortuinen die hij aan hen verkwistte, de moeizame verhouding met zijn zoons –, het kwam allemaal in de krant. Maar ook zijn minder dan riant relaties met zijn ministers werden publiek geheim.

53

Jozef Geefs, *Ontwerp standbeeld Willem II*, ca. 1844, Stadskantoor, Tilburg

Willem II afgebeeld als koning in zijn maarschalks-uniform. Willem benadrukte graag zijn militaire successen.

De antirevolutionairen hielden wel van de Oranjes, maar vooral van de eersten van hen, de zestiende-eeuwse Zwijger en de zeventiende-eeuwse koning-stadhouder: die hadden het ware Nederland gestalte gegeven. De katholieken hielden juist niet van die echt met de Reformatie verbonden Oranjes, maar zagen in het post-revolutionaire, negentiende-eeuwse koningshuis wel een garantie van hun nieuw-gewonnen vrijheid. De liberalen op hun beurt waren weliswaar bepaald niet gecharmeerd van koning Willem I, en al helemaal niet van diens kleinzoon Willem III, maar beseften dat de natie een bindmiddel nodig had. Hoewel er dus geen 'dag van de dynastie' kwam, zoals in België, zocht men toch naar een jaarlijkse, 'nationale' feestdag. Die werd tenslotte gecreëerd rond het jonge prinsesje Wilhelmina. Het was een onschuldig meisje dat vertederde en, belangrijker nog, na de dood van haar drie halfbroers als enig resterende erfgenaam van de Nederlandse Oranjes een werkelijk nationale rol had gekregen: alleen wanneer zij de troon besteeg, trouwde en kinderen kreeg zou worden voorkomen dat het koninkrijk krachtens erfrecht in handen van een Duits vorstengeslacht zou vallen.

Koningin-regentes Emma, die zich heel bewust was van de geringe Oranjezucht in den lande, zette daarom na de dood van haar echtgenoot een natie-breed bedreven propagandacampagne op rond haar kostbare dochter. Zo slaagde zij erin om de troon en de Oranjemythe weer enige glans te geven. In 1889 werd voor het eerst 'Prinsessedag' gevierd. Natuurlijk werd het feest 'Koninginnedag' toen Wilhelmina een jaar later de meerderjarigheid bereikte en als vorstin kon worden ingehuldigd. Het landelijk netwerk van Oranjeverenigingen dat vanaf 1890 langzaam groeide, was van grote betekenis voor het ontstaan van een feestcultuur die de dynastie in het middelpunt van het natiegevoel plaatste.

54

Jan Willem Pieneman,
*De aanvaarding van
het Hoog Bewind door
het Driemanschap*,
ca. 1828, Rijksmuseum,
Amsterdam

21 november 1813:
in naam van prins
Willem, die nog in
Engeland verbleef,
vormden Van
Hogendorp, Van
der Duyn en Van
Limburg Stirum een
voorlopig bestuur
om de macht van de
Fransen over te nemen.

55

Jean Baptiste van der Hulst, *Anna Paulowna, koningin der Nederlanden*, ca. 1840, Stichting Historische Verzamelingen van het Huis Oranje-Nassau, Den Haag

Op de achtergrond van dit portret is Pienemans schilderij 'De aanvaarding van het Hoog Bewind door het Driemanschap' zichtbaar.